

Suriye’de Kimyasal Silah Saldırıları: Rasyonalite ve Etik

(E)Tuğg.Doç.Dr. Oktay BİNGÖL

Suriye’de 07 Nisan 2018’de Duma’da kimyasal silah kullanımı sonucu sivil zayıat iddiaları dünya gündeminin ilk sıralarına oturdu. BM Güvenlik Konseyi (BMGK) karar alamadı ancak ABD, İngiltere ve Fransa Rejim’i cezalandırmaya ve müteakip saldırıları caydırmaya yönelik sınırlı bir operasyon yaptı.

Yedi yıldır iç savaş yaşayan Suriye’de ilk kimyasal saldırının 17 Ekim 2012’de Salkin/İdlib’de vukuu bulduğu iddia ediliyor. Bu saldırıdan itibaren 2012’den itibaren 2017 yılı dâhil 50’nin üzerinde, 2018’de ise üç saldırı değişik kaynaklar tarafından rapor edildi. Saldırıların bir bölümü iddia düzeyinde kaldı, bir bölümünde ise uluslararası örgütler, uluslararası NGO’lar, yerel sivil toplum örgütleri ve devletlerin istihbarat birimleri tarafından saldırının meydana geldiği büyük ölçüde kanıtlandı, ancak faili tespit edilemedi.

Suriye’de her kimyasal saldırıda üç olası fail akla geliyor: Esad rejimi, muhalifler ve diğerlerinin provokasyonu. Bir kısım çevre, dünyada kimyasal silahların kullanılmasına karşı yasal ve etik bir çerçeve varken Esad’ın kendini zor duruma sokacak bir kimyasal saldırıya başvurmayacağını düşünüyor ve faili; muhalifler, terör örgütleri ya da kışkırtma amaçlayan ve Suriye’ye müdahale için zemin ve gerekçe hazırlayan yabancı istihbarat birimleri olarak görüyor. Bunlar tamamen göz ardı edilecek yaklaşımlar olmamakla birlikte, Rejim’in kimyasal silah kullanımının rasyonalitesini de dikkate almak gerekiyor. Dünyada Esad rejimi benzeri yönetimler geçmiş yüzyıllık dönemde kimyasal gazları defalarca rasyonel bir tercih sonucu kullandılar.

Kimyasal saldırının tespitinin çok zor olduğuna, dolayısıyla Esad rejiminin suçlanmasının gerekçesiz olduğuna yönelik bir söylem var ancak bu tam gerçeği yansıtmıyor. Günümüzde teknolojik imkânlarla ilaveten birçok gazın kullanımının belirtileri, koku, görünüm ve mağdurlara olan etkilerinden dolayı duyu organları ile tespit edilebiliyor. Özellikle iç savaşlarda her hangi bir harekât ortamında faaliyet gösteren çok sayıda yardım kuruluşunun teşkilatında kimyasal silah tespit uzmanları da yer alıyor, bunların onlarca yıldır iç savaşlarda edindikleri tecrübeler kimyasal saldırıları tespit edebilmelerini kolaylaştırıyor. Bu tür yardım kuruluşlarının tamamını Batı’nın ajan teşkilatları olarak görmek de hatalı.

Herhangi bir çatışmada kimyasal silah kullanımının tespiti kolay olmakla birlikte iç savaşların aktörler bakımından hibrid yapısı fail(ler)in belirlenmesini zorlaştırıyor. Kimyasal ajanının menşei ülkesine bakarak karar vermek de yanıltıcı olabiliyor. İç savaş ortamında dış aktörler (devletler) kendileri için vekâlet savaşı yürütenlere temin ettikleri silah ve mühimmatın menşei konusunda dikkatli davranıyorlar, gerçeği saptırıcı algı yaratmaya çalışıyorlar. Bu nedenle provokasyon olasılığını göz ardı edip saldırıda kullanılan ajanın menşeiine bakarak karar vermek yanıltıcı sonuçlar çıkarıyor.

Gazın Rasyonalitesi

Kimyasal ajanlar, kolay imal edilme, kolay taşınma, az miktarın yüksek etki göstermesi, atma vasıtaları çeşitliliği vb. avantajları nedenleriyle uzun yıllar savaş ve çatışmaların önemli silahları arasında yer almıştır.¹

Kimyasal ajanlar, düşmana fiziksel zarar verme, insan gücüne zayıf verme, psikolojik etki yaratma ve savaşa azmini kırma, panik yaratma, düşman karar vericilerini çaresiz durumda bırakma, düşman kamuoyunda yönetime güven sorunu oluşturma gibi birçok maksatlarla yapılabilir.

Kimyasal silahlar özellikle savunma hatlarında yarım meydana getirmek, yarmayı genişletip başarıdan faydalanmaya dönüştürmek için kullanılır. Bu tür bir kullanım I. Dünya Savaşı'nda tipiktir. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın Batı cephesinde başlayan muharebeler başlangıçta Almanların hızla ilerlemesine karşı bir süre sonra karşılıklı mevzi savaşına dönüşür. Almanlar, 1914'ün sonbahar aylarında yaşanan I. Ypres muharebesinde cepheyi yarmayı başaramazlar. 1915'in Nisan ayına kadar geçen sürede mevziler tahkim edilir, birlikler olabildiğince yere gömülür. Mevcut ateş destek vasıtaları ve manevra cepheyi yarmaya yetmez. Almanlar cepheyi yarmak için II. Ypres Savaşı'nda klor gazı kullanmaya karar verirler, 160 ton gazı cepheye yığırlar ve kullanırlar.²

Kimyasal ajanlar, fiziksel yapılar ve malzemeleri tahrip etmez, sadece kullanımını bir süre geciktirir. Aksine ulaşım hatları, köprüler, fabrikalar, mevziler vb. tesislerin taarruz eden kuvvetlere işgal sonrası kullanma imkânı verir. Ajanlar, mermi/bomba kullanıldıysa, bunun yarattığının dışında fiziksel tahrip yaratmadığından, kullanan kuvvetin taarruzu geliştikçe ilerleme ve manevrasına fiziksel engeller oluşturmazlar. Ancak bazı tür kimyasal silahların etkileri daha uzun süre kalıcıdır ve bunlar taarruz eden birlikler bölgeye ulaştıklarında etkileri geçmezse fiziksel harekete engel teşkil eder.

Kimyasal mühimmattan yayılan maddeler, hava girişi olan tüm mevzi, korunak, bina ve yer altı tesislerine nüfuz edebilir. Bu itibarla derine nüfuz eden birçok gelişmiş bombadan daha etkilidir. Kullanılan miktara bağlı olarak geniş bir alanı etkileyebilir ve taarruz eden kuvvetler savunanın tam yerini bilmediğinde avantaj sağlar. Kimyasal mühimmat özellikle yere gömülmüş ancak kimyasal koruması olmayan personele karşı son derece etkilidir. Bu nedenle iç savaşlarda özellikle meskûn mahallerde yürütülen çatışmalarda uluslararası yaptırım riski göze alınarak kullanılır. Esad rejiminin gaz kullanmanın fayda-maliyet analizini yaparken Rusya'nın veto gücünün uluslararası yaptırım riskini azaltacağını hesaplamış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Rusya BMGK'de Rejim'e yaptırıma yönelik tüm karar tasarılarını veto ederek bu tür bir muhakemeyi haklı çıkarmıştır. Diğer bir deyişle Rusya'nın tutumu Rejim'i cesaretlendirici ve teşvik edicidir.

Kimyasal mühimmat, diğer ateş destek vasıtaları ile birlikte kullanıldığında birliklere esneklik ve seçim avantajı sağlar. Uzun süredir devam eden çatışmalarda savaşan taraflar hava vasıtaları dâhil diğer ateş destek gücünde zamanla kısıtlamalar yaşamaya başladıklarında kimyasal ajanlar çare olarak görülür. Soğuk Savaş ve sonrasında yaşanan iç savaşların önemli bir bölümünde kimyasal ajan kullanılmasında bu tür etkileşim öne çıkar. Suriye'de de 2012'den itibaren Rejim'in savaş gücünde, insan gücü, hava gücü ve ateş destek vasıtası dâhil her boyuttaki azalma kimyasal ajanın kullanım değerini artırır.

İç savaşlarda, özellikle yerleşim birimlerindeki çatışmalarda taraflar mevzileri ve birlikleri tespit etmekte zorlanırlar. Yerleşim birimleri, fiziksel ve beşeri özellikleri ile savunana avantajlar sağlar, şehir

içinde savaşımlar bina içlerine ve yer altında hazırlanan mevzi ve korunaklara girdiklerinden tespit ve ateşle etkisizleştirilmesi zorlaşır. Hassas isabet ve derine nüfuz kabiliyeti olan silah ve mühimmat sistemleri bazı durumlarda etkisiz kalır. Ayrıca bu tür silah ve mühimmatın çatışan tarafların hepsinde olmadığını ve ikmalinin zorluklarını dikkate almak gerekir. Suriye’de iç savaşın başından günümüze yaşananlar bu tabloya uyar. Rejim’in aylarca, bazı durumlarda birkaç yıl kuşatma altında tuttuğu yerleşim birimlerine ancak kimyasal saldırı sonrası girebildiği görülmektedir. 7 Nisan 2018 kimyasal saldırısı da benzer sonuç yaratmıştır. Bu saldırıyla birlikte Duma’da direniş tamamen kırılmıştır.

Irak, İran ile olan savaşında 1984’den itibaren kimyasal ajanları sıklıkla kullanırken, İran’ın gittikçe güç kazanması ve İran topraklarının bir bölümünü işgal eden Irak’ın yıllar geçtikçe ağır bedel ödemesi, savaşın karşılıklı tıkanma durumuna gelmesi etkili olmuştur. Irak, uluslararası toplumdaki tepki görmedikçe cesaretlenmiş ve stratejik, operatif ve taktik kazanç sağlayıp savaşın seyrini kendi lehine değiştirme inancıyla gaza daha fazla başvurmuştur. Irak’ın kimyasal saldırıları İran birlikleri üzerinde etkili olmuş, özellikle cephe gerisinde toplanan ve cepheye doğru hareketlenen ikinci kademe birlikleri ağır zayıflar verdiği için İran ordusu etkili taarruzlar yapamamıştır. Aslında Saddam kimyasal silahlarla 1984’den itibaren aleyhine dönmeye başlayan savaşı uzatabilmiş ve İran’ı ateşkes ve barış anlaşması öne sürdüğü ağır şartlardan vazgeçirmiştir.³

Kimyasal silahlar nefretin dışavurumunun sonucu olarak cezalandırma ve intikam alma, karşı tarafı kitlesel olarak sindirme, kararlılık gösterisi, soykırım ve etnik temizlik amacıyla da yapılır. Bu kapsamda II. Dünya Savaşı’na giden dönemde 1935-1939 yılları arasında İtalya tarafından Habeşistan’da, Japonlar tarafından Çin’de, Almanlar tarafından savaş yıllarında Yahudi soykırımında toplama kamplarında ve Sovyetlere karşı Kırım bölgesinde nefret ve intikam hissiyle kullanılmış ve milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir.⁴ İran-İrak Savaşı’nda Saddam rejimi tarafından düşman olarak gördüğü kendi vatandaşları olan Kürtlere karşı Halepçe’de cezalandırma ve intikam duygusuyla gaz saldırıları yapılmış binlerce ölüm ve yaralanma rapor edilmiştir.⁵

Kimyasal silahlar, kolay ulaşılabilen ve asimetric bir vasıta olarak 1990’lı yıllardan itibaren terör saldırılarında kullanılmaya başlanmıştır. 1994’te Japonya’da Aum Şinrikyo 20 Mart 1995 tarihinde örgüt üyeleri Tokyo’nun çeşitli metro istasyonlarına aynı anda sarin gazı yaymış, 12 kişinin ölümüne, 6.000’den fazla kişinin etkilenmesine neden olmuştur.⁶ Suriye iç savaşında ise IŞİD başta olmak üzere çeşitli örgütlerin kimyasal terörü ve bu tür örgütlerin muhtelif devletler adına eylemleri iç savaş boyunca dile getirilmiştir.

Kimyasal silahın yasallığı ve etik

Uluslararası toplumun kimyasal silahların kullanımının yasaklanması ile ilgili çabaları 1675 yılından başlar. O tarihte Fransa ve Almanya, zehir içeren mermilerin yasaklanması konusunda anlaşmıştı.⁷ 1874’de ise Brüksel’de Avrupalı güçler arasında bir sözleşme imzalandı. 1899’da Lahey’de uluslararası konferans toplandı ve 1899-1907 sözleşmeleri ile zehirli gazlar içeren mühimmatın savaşta kullanımı yasaklandı. Buna karşın taraflar I. Dünya Savaşı’nda kimyasal gazları kullandılar ve yüz bini ölüm olmak üzere bir milyon zayıflar ortaya çıktı. Savaştan sonra 1925 sözleşmesi imzalandı. Ancak sözleşme kimyasal silah üretimini yasaklamıyordu. Taraflar, sözleşmeye taraf olmayanlara karşı ve kimyasal saldırıya maruz kaldıklarında yasaklamaya uymayacaklarını not ettirdiler. Zaman içinde bazı ülkeler çekincelerini kaldırdılar ve tam kimyasal silahsızlanmaya gitmeye başladılar. II. Dünya Savaşı’nda kimyasal silahların devletler tarafından birbirlerine karşı yaygın şekilde kullanılmaması,

misilleme korkusuyla birlikte ortaya çıkmakta olan uluslararası rejimin yasal ve moral boyutuna da işaret ediyordu.

1960'lardan sonra kimyasal silahların yasaklanması görüşmelerine biyolojik silahlar dahil edilmeye başlandı. 1968'de her iki tür silahların yasaklanması genel silahsızlanma görüşmelerinin içine dâhil olmaya başladı. Ancak 1972'de ayrı bir biyolojik silah yasaklanması sözleşmesi imzalandı, BM'de onaylandı ve 1975'te yürürlüğe girdi. Kimyasal silahların yasaklanması ile ilgili BM sözleşmesi için görüşmeler yıllarca devam etti. Bu süreç içerisinde çeşitli devletler arasında sözleşmeler imzalandı ve başta ABD-SSCB olmak üzere karşılıklı olarak kimyasal stoklarda imha yoluyla azaltmaya gidildi.

Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretimnin, Stoklanmasının ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile ilgili Sözleşme 1993'de imzalandı, BM tarafından onaylandı ve 1997'de yürürlüğe girdi. Sözleşmenin uygulanması Kimyasal Silahların Yayılmasını Önleme Örgütü (OPCW) tarafından yapılmaktadır. Her beş yılda bir uygulama kapsamlı olarak gözden geçirilmektedir. Anlaşmaya Suriye 2013'de kimyasal saldırı suçlaması ve Batı'nın kapsamlı bir müdahalesin konuşulduğu günlerde Rusya ve İran'ın baskısıyla taraf oldu.⁸

Kimyasal ajanların kullanılmasının yasaklanmasının arkasında hiç şüphesiz ki, zehirli gazların muhripleri ve sivilleri, sorumluları ve masumları ayırt etmeyen öldürücülüğü bulunur. Savaşta bir yerleşim biriminde konvansiyonel bir silah kullanıldığında belli bir oranda çevresel hasar ve sivil zayıat riski vardır. Bir gaz kullanıldığında ise sivillerin zarar göreceği kesindir. Bu kesinliğin bilinerek gazın kullanılmasını insanlığın önemli bir kesimi insanlığa karşı suç olarak kabul ediyor.

Ancak gazı kullananın etik anlayışı, savaşın koşullarına bağlı olarak şekilleniyor. Gazı kullanan için, masum çocuklar çoktan muhtemel düşman, şeytan ve hain olmuş durumda. Her çocuk öldüğünde saldırganlar bir muhtemel düşman eksildi olarak görüyor. Bu nedenle iç savaşlarda, karşıt tarafı (x diyelim) tanımlarken, "en iyi x ölü x" söylemleri kabul görüyor. Savaşmayan toplumlarda bile önemli bir kesim rakipleri aşağılama yolu olarak, düşmanlaştırdıkları ve canavarlaştırdıkları etnik, ırksal ve mezhepsel sıfatlı hakaret terimlerini tercih ediyor.

Kimyasal silahlara karşı oluşmaya başlayan etiğin yerleşmemesinde, normlardan yoksun Makyavelist politika izleyen "çağdaş" dünyanın liderlerinin rolü çok büyük. Saddam'ı Irak-İran Savaşı'nda kimyasal gaza cesaretlendiren bu liderler, Soğuk Savaş'ın vekâlet savaşlarında diktatörlerin gazlarına göz yumdular. 2003'de Irak'ın işgaline gerekçe olarak gerçek dışı kitle imha silahlarını kullandılar.

Bununla birlikte 2012'de demokrat Obama tarafından Suriye'ye rejime müdahale için kırmızıçizgi olarak ilan edilen ancak hayata geçmeyen kimyasal silah kullanımına karşı yaptırım, son iki yıldır otokrat Trump ve muhafazakâr Macron ile hayata geçiyor. Gerçekte sapkın liderleri gaz kullanmaktan vazgeçirmenin yolu gazın maliyetini ağırlaştırmaktan geçiyor.

Bu belgede yer alan hususların **tüm sorumluluğu yazarlara ait olup** MSE' ve üyelerini bağlamaz. Bu belgenin her hakkı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu esasları çerçevesinde MSE'ye aittir.

Alıntılarda <http://merkezstrateji.com/> uzantısının verilmesi, belgenin tamamına ulaşılabilmesi için zorunlu tutulmuştur.

Son Notlar

¹ FM 3-10: Chemical and Biological Weapons Employment, *US DOD*, 1962, s.3-4. <https://archive.org/details/Fm3-10>

² Liddeel Hart, *History of the First World War*, London: Pan Books, 1982, s.183-7; Oktay Bingöl, "Birinci Dünya Savaşı'nın Muharebenin Dönüşümündeki Rolü", Ümit Özdağ (ed), *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, Ankara: Kripto, 2015.

³ İran, 1983 yılında ateşkes için diğer koşullara ilaveten Irak'ın 150 milyar dolar savaş tazminatı ödemesini istiyordu. Javed Ali, "Chemical Weapons and Iran Iraq War: A Case Study in Noncompliance", *Nonproliferation Review*, Spring 2001: 43-58, s. 47. <https://www.nonproliferation.org/wp-content/uploads/npr/81ali.pdf>

⁴ Edward M. Spiers, *Chemical and Biological Weapons: A Study of Proliferation*, UK: Palgrave Macmillan, 1994; Lina Grip, John Hart, "The use of chemical weapons in the 1935–36 Italo-Ethiopian War", *SIPRI Arms Control and Non-proliferation Programme*, October 2009, <https://www.sipri.org/sites/default/files/Italo-Ethiopian-war.pdf>

⁵ Javed Ali, a.g.e.

⁶ Tu At, "Aum Shinrikyo's Chemical and Biological Weapons: More Than Sarin", *Forensic Sci Review*, 2014 Jul, 26(2):115-20, s.115.

⁷ "Chemical Weapons Convention:Genesis and Historical Development", *Organisation For The Prohibition Of Chemical Weapons*, <https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention/genesis-and-historical-development/>

⁸ "Status of Participation", *Organisation For The Prohibition Of Chemical Weapons*, <https://www.opcw.org/about-opcw/member-states/status-of-participation/>